

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Vilniaus sakralinė auksakalystė Bažnytinio paveldo muziejuje

2012-04-06

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Religija

AUTORIUS: Dalia Vasiliūnienė

DATA: 2012-04

Vilniaus sakralinė auksakalystė Bažnytinio paveldo muziejuje

Dalia Vasiliūnienė

Įspūdžiai aplankius parodą

Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje ir buvusiam Bernardinių vienuolyne įsikūrus, 2009 m. lankytojams duris atvėręs Bažnytinio paveldo muziejus yra vienas jauniausių Lietuvoje, tačiau turtinga moderniai įrengta ekspozicija ir intensyvia mokslinė bei edukacine veikla jis sėkmingai konkuruoja su svarbiausiais nacionalinių ir respublikinių statusą turinčiais šalies muziejais. Vilniaus arkivyskupijos įsteigtas muziejus savo galimybes dar kartą pademonstravo surengdamas nemenkų organizacinių pajėgų ir profesionalumo reikalavusią parodą „Vilniaus sakralinė auksakalystė“, veikiančią nuo 2011 m. lapkričio 18 dienos iki 2012 m. gruodžio 1 dienos.

Anot pačių organizatorių, „paroda kilo iš noro sustatyti į vieną gretą tai, kas liko iš didžiulio Vilniaus auksakalių dirbinių lobyno, kaupto bažnyčių zakristijose, kuris, kaip ir visa Lietuvoje, stipriai nukentėjo ir buvo negrįžtamai išblaškytas per daugybę istorinių kataklizmų, okupacijas, karus, juos lydėjusius ekonominius nuosmukius ir galiausiai sunaikinus valstybę“. Reikėtų dar pridurti, kad būtent bažnyčiose išliko Vilniaus auksakalystės mokyklą galintys reprezentuoti kūriniai, nes tai, kas buvo skirta didikų ir bajorų menams, išsklido po pasaulį arba pražuvo kartu su išgrobstytais dvarais, beveik nepaliekant pėdsako Lietuvos muziejuose. Bažnyčiose, nors su praradimais, vis dėlto buvo išsaugoti senieji brangaus metalo liturginiai indai ir reikmenys, tad dabar galime įsitikinti, kokių meistrystės aukštumų pasiekė kadaise Vilniuje dirbę auksakaliai.

Parodos branduolį sudaro Vilniaus arkivyskupijos parapijų liturginiai reikmenys, tačiau parodos kuratorės Bažnytinio paveldo muziejaus direktorė dr. Sigita Maslauskaitė ir Rita Pauliukevičiūtė eksponatų ieškojo taip pat Kauno, Panevėžio, Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijose. Renginio anotacijoje paminėta net 41 savo vertybes paskolinusi parapija. Keletą labai svarbių eksponatų davė Birštono sakralinis, Trakų istorijos, Lietuvos dailės ir Lietuvos nacionalinis muziejai. Parodos pasididžiavimu laikomas trumpam (iki vasario mėnesio pabaigos) iš Krokuvos dominikonų Švč. Trejybės vienuolyno atgabentas Vilniaus meistro Horno Rentelio relikvijorius. Jis sukurtas 1637 m. LDK unitų metropolito Rapolo Korsako užsakymu ir padovanotas karališkajai porai – Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vladislovui Vazai ir Cecilijai Renatai Habsburgaitei – sutuoktvių proga. Kūrinys įdomus ne tik dėl savo istorinės vertės, originalios formos, įstabaus dekoru ir unikalios ikonografijos; jo pėdoje greta dovanojimo įrašo yra retai beaptinkami XVI a. II p. – XVII a. naudoti Vilniaus auksakalių cecho kontroliniai įspaudai su Gedimino stulpais.

Šis relikvijorius jau buvo publikuotas lenkų mokslinėje spaudoje, taip pat Edmundo Laucevičiaus ir Birutės Rūtos Vitkauskienės 2001 m. leistoje knygoje „Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžius“. Norisi pastebėti, kad Krokuvos vienuolyne išlikusio relikvijoriaus ir daugybės kitų įvairiose Lietuvos vietose saugomų kūrinių paieška, atranka bei eksponavimas Vilniuje – ne tik šios parodos organizatorių, konsultantų, bet ir ankstesnių Lietuvos auksakalystės tyrinėtojų nuveiktų darbų rezultatas. Istorijos ir etnografijos muziejaus auksakalystės rinkinio publikacija 1982-aisiais, Vilniaus arkikatedros lobyno ir kitų vertybių pristatymas Lietuvos dailės muziejaus surengtoje parodoje „Krikščionybė Lietuvos mene“ 1999–2003 metais, B. R. Vitkauskienės ir kitų dailės istorikų studijos šia tema, o taip pat 2002–2006 m. vykdyta Vilniaus arkivyskupijos bažnyčių meno vertybių inventorizacija (ją atliko S. Maslauskaitė ir B. R. Vitkauskienė) nuolat pildė ir turtino žinias apie Lietuvos sakralinę auksakalystę, o taip pat ir Vilniaus meistrų kūrybą – prieš trisdešimtmetį dar terra incognita buvusią Lietuvos meno istorijos sritį. Pastarųjų kelerių metų įdirbis leido parodos rengėjams įgyvendinti gana ambicingą sumanymą – virtualiai moksliniame diskurse, knygose ir pavieniuose straipsniuose egzistuojančią Vilniaus auksakalystės mokyklos pavyzdžių galeriją sukaupti ir realiai pristatyti žiūrovams.

Parodos apžvalgą rengėjai siūlo pradėti nuo nuolatinės Bažnytinio paveldo muziejaus ekspozicijos Šv. arkangelo Mykolo bažnyčioje, kurioje galime išvysti išpūdingus Vilniaus arkikatedros lobyno, Vilniaus Šv. Petro ir Povilo, Trakų ir kitų arkivyskupijos parapijų liturginius indus ir reikmenis. Tarp iš Vakarų Europos atvežtų grožybių, stropiai sekdamas etiketėse surašytą informaciją lankytojas atras meistriškumu joms nenusileidžiančius vilnietiško darbo kūrinius. Pakanka išvysti bene didžiausią Vidurio Europoje XVI a. Geranainių monstranciją (jos detalė pasirinkta visos parodos logotipu), prašmatnų šv. Stanislovo rankos pavidalo relikvijorių ar meistriškai Jono Lario 1751 m. Trakų bažnyčiai sukurtą monstranciją, kad suvoktumei Vilniaus auksakalystės mokyklos tradicijų ilgaamžiškumą, sąsajų su kitais meno centrais tvarumą ir nepaprastai aukštą amato lygį.

Šv. Kryžiaus bei Kristaus Kraujo relikvijoriai (XVII a. vid.) iš Vilniaus bernardinų bažnyčios ir iš Krokuvos atvežtas meistro H. Rentelio sukurtas relikvijorius (1637 m.)
Arūno Baltėno nuotrauka

Tačiau vilnietiškos mokyklos paveldo visumos vaizdas geriau atsiskleidžia specialiai šiai parodai ruoštoje, vienuolyno rūsyje išdėstytoje ekspozicijoje (projekto autorės Julija Reklaitė ir Ieva Cicėnaitė). Siekiant sudaryti „auksinio debesies“ išpūdį, eksponatai čia sukonzentruoti ant dviejų didelių stalų ir sukomponuoti grupėmis po stikliniais gaubtais, leidžiančiais iš visų pusių apžiūrėti objektus. Keletas didesniųjų – paveikslų aptaisai, metalu kaustytas procesijų altorėlis, antepediumas – stovi atskirai arba yra pakabinti įstiklintose vitrinose. Subtilus viršutinis apšvietimas kuria sakralumo išpūdį ir išryškina brangiųjų metalų švytėjimo niuansus. Reginį papildo ir komentuoja virtualus pristatymas bei lengvi perregimi informaciniai standai, kuriuose surašyta parodos anotacija, supažindinama su auksakalystės amato specifika, technikomis ir dirbinių ženkliniu (aut. R. Pauliukevičiūtė).

Ekspozicija išdėliota chronologine tvarka, todėl lankytojas turi gerą progą nuosekliai, tarsi meno istorijos vadovėlyje susipažinti su auksakalystės stilių raida nuo XVI iki XX amžiaus. Tai yra didelis privalumas, turint galvoje, kad Lietuvoje šiuo metu nėra kitos nuolat veikiančios, griežtai chronologiniu principu sudarytos taikomojo meno ekspozicijos, kurioje būtų galima įgyti panašių žinių.

Ką ši pusanthro šimto kūrinių galerija byloja apie Vilniaus sakralinę auksakalystę? Kokį išpūdį apie šimtmečiais sostinėje dirbusius meistrus susidarysime aplankę parodą?

Daugiau po garsių Europos katedrų lobynus pasižvalgęs meno mylėtojas tuojau pastebės, jog Vilniaus parodoje nėra panašioms rinkiniams būdingų Viduramžių laikotarpio pavyzdžių, jei neskaičiuotume kelių išties puikių vėlyvosios gotikos stiliaus šedevrų. To priežastimi vis dėlto reikėtų įvardyti vėlyvą Lietuvos krikštą ir tai, kad pirmieji liturginiai reikmenys Vilniaus katedrai ir Lietuvos parapijoms pradėti dovanoti tik XIV a. pabaigoje. Deja, net ir tuos laikus menantys sakralinės auksakalystės kūriniai iki mūsų dienų neišliko, juo labiau nėra žinoma jų sukūrimo vieta. Ankstyviausias muziejuje rodomas Vilniaus mokyklai priskiriamas eksponatas – minėtas šv. Stanislovo relikvijorius, sukurtas maždaug 1500–1503 metais LDK kunigaikščio Lenkijos karaliaus Aleksandro Jogailaičio valdymo laikais. Beje, šis kunigaikštis 1495 m. rugpjūčio 23 dieną patvirtino ir pirmąją Vilniaus auksakalių

cecho privilegiją, o tai reiškia, jog tuo metu mieste šios rūšies amatininkų profesinis lygis turėjo būti gana aukštas ir tarpusavio konkurencija labai didelė.

Parodos ekspozicija pradedama trimis išpūdingomis gotikos ir renesanso bruožų turinčiomis bokštinėmis monstrancijomis. Pasak legendos, Vilniaus Bernardinų bažnyčiai kadaise priklausiusią didžiąją monstranciją XV a. vienuoliams dovanavo karalius Kazimieras Jogailaitis, tačiau vis dėlto spėjama, kad sukurta ji ne anksčiau kaip XVI a. pabaigoje, mat puošyboje esantys renesansiniai elementai laikytini integralia dirbinio dalimi, o ne vėlesniais intarpais. Kitos dvi – Nemunaičio ir Ramygalos – monstrancijos turi įrašus su 1596 ir 1618 m. datomis. Gotikinė šių trijų kūrinių kompozicija atskleidžia Renesanso laikotarpio Vilniaus sakralinės auksakalystės specifiką – ištikimybę tvariai gotikinei tradicijai, kurią tik papildė ir pajavairino manierizmo stiliaus bruožai.

Dviejų stilių susidūrimą ir darnų koegzistavimą šioje epochoje liudija greta monstrancijų stovinti ankstyvesnė Vilniaus vyskupo Jurgio Radvilos 1583 m. Rygos jėzuitams kadaise dovanota komuninė. Jos siluetas ir puošyba, nepaisant gotikizuojančios aštuonlapės pėdos, kur kas artimesni manierizmo pavyzdžiams – šalia rodomoms XVII a. pr. taurėms, kalstytoms angelų galvutėmis, vaisių puokštelėmis, voliutų, rolverkų ir apkaustų ornamentais. Savo forma ir dekoru motyvais nuo katalikiškų reikmenų nedaug tesiskiria greta eksponuojama Kėdainių evangelikų reformatų bažnyčiai Trakų kašteliono Jurgio Radvilos padovanota taurė, atkreipianti dėmesį dydžiu ir ypač menišku smulkiu ornamentikos iškalstymu.

Ekspozicijos vaizdas. Pirmame plane – evangelikų reformatų liturginiai indai (XVII a. I p.)

Arūno Baltėno nuotrauka

Vilniaus auksakalystės parodoje pristatomos ir XVII a. vid. labai būdingos taurės su šešiakampe ar aštuonkampe pėda, dekoruotos skirtingai tarpusavyje derintais angelų galvučių, akanto, kimationo, šiek tiek vėlesni dirbiniai – kremzliniais motyvais. Naujojo Daugėlišio taurėje, kaip ir aptartame H. Rentelio relikvijoriuje, yra Vilniaus miesto kontrolinis ženklas – Gedimino stulpai.

Paminėtina, kad ne visi parodoje esantys kūriniai signuoti žinomų meistrų ir prabuotojų inicialais ar sostinės kontroliniais ženklais. Dalis pavyzdžių tik pagal menines ypatybes arba istorinius duomenis priskiriami vilnietiška mokykla, o kai kurių kilmės vieta tebėra diskutuotina. Taip į ekspoziciją buvo įtraukti vyskupui Jurgiui

Tiškevičiui kadaise priklausę, 1667 m. Vilniaus bernardinams atitekę Šv. Kryžiaus medžio ir Kristaus Kraujo relikvijoriai. Jų kilmės vieta nėra tiksliai nustatyta. Relikvijas vyskupas gavo 1643–1644 m. kelionėje į Romą, tad ir jų puošybą Lietuvoje retai sutinkamomis šlifuito krištolo, emalio ir *niello* technikomis galėjo užsakyti išvykoje. Visgi B. R. Vitkauskienė yra iškėlusį prielaidą, kad tuo laiku Vilniuje Vazų aplinkoje galėjo veikti ypač brangius ir sudėtingus užsakymus atlikdavusios dirbtuvės. Lietuvos auksakalystės istorijoje dar daug nežinomų istorijos tarpsnių, neišaiškintų anoniminių autorių, neatrastų jų veiklą liudijančių kūrinių ir dokumentų.

Keliaujant siūloma ekspozicijos kryptimi labai paranku sekti ypač išsamiai pristatomą permainingą baroko auksakalystės formų įvairovę. Apie XVII a. vid. jau minėtus augalinius ir apkaustinius motyvus palaipsniui išstumia banguojantis kriauklinis-kremzlinis ornamentas, indų formos tampa aptakesnės ir minkštesnės. Įspūdingi šio laikotarpio pavyzdžiai – evangelikų reformatų bažnyčiai skirtas krikšto dubuo ir tuo metu naujos barokinės kompozicijos Subačiaus monstrancija. Pirmąjį indą sukūrė meistras Zacharijus Šneideris, kuris 1655 m. prie Vilniaus artinantis rusų kariuomenei, kaip ir daugelis kitų miestelėnų, pasitraukė į Karaliaučių ir nebegrižo. Monstranciją, kaip spėja R. B. Vitkauskienė, galėjo padaryti Zacharijaus sūnus Mykolas Šneideris „tvano“ metu taip pat išvykęs iš Vilniaus, tačiau grįžęs 1662 metais.

Vienas gražiausių brandžiojo baroko auksakalystės ornamentų – maždaug XVII a. paskutiniame ketvirtyje atsiradę natūralistiškai kalstyti žydinčių vešlių gėlių motyvai. Ypač subtilus tokio indo pavyzdys – Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios taurė. Visu grožiu gėlių dekoras atsiskleidė XVII a. pab. – XVIII a. pr. paveikslams skirtų metalo aptaisų kompozicijose. Parodoje eksponuojami du Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslų aptaisai – 1682 m. signatūrą turintis Druskininkų ir XVIII a. I pusėje meniškai padarytas Rykantų aptaisas. Šventųjų atvaizdų sidabrinų puošmenų kūrimas buvo itin reikšminga ir savita Vilniaus auksakalių darbo sritis. Tauriojo metalo skardoje Vilniaus meistrai sugebėdavo iškalstyti išties monumentalius meninės auksakalystės kūrinius. Baroko laikotarpiu ilgainiui beveik kiekvienoje bažnyčioje atsirado bent vienas aptaisais ir karūnomis dabintas Švč. Mergelės Marijos ar kurio nors šventojo atvaizdas.

Dalis Vilniuje dirbusių meistrų buvo atvykėliai iš kitų Europos kraštų ir miestų, dažnas čia įleisdavo šaknis ir praturtindavo vietinę tradiciją svetimomis įtakomis. Nuo pat Vilniaus auksakalių cecho įkūrimo tvirtas pozicijas mieste turėjo vokiečių amatininkai, tad ir vokiškųjų miestų (Niurnbergo, Augsburgo, Dancigo, Karaliaučiaus) auksakalystės mokyklų poveikis čia buvo juntamas visais laikais. Garsus XVIII a. Vilniaus auksakalys Jonas Frydrichas Šemnikas, jau būdamas pameistriu, atvyko Vilniun iš Dancigo, turėjo čia mokinių ir paliko ryškų pėdsaką vietos tradicijoje. Jo darbai nesignuoti, tačiau teisminių procesų su užsakovais dokumentacija tyrinėtojams leido identifikuoti ne vieną meistro kūrinių. Parodoje išstatyti keli jo darbo liturginiai reikmenys – relikvijoriai, monstrancijos ir taurė. J. F. Šemnikas kūrybingai išplėtojo XVIII a. pr. Vilniaus auksakalystėje įsivyravusio sausojo akanto ir kiek vėlyvesnių regentinių motyvų ornamentikos galimybes.

XVIII a. relikvijoriai
Dalios Vasiliūnienės nuotrauka

Antroje XVIII a. pusėje smulkučius augalinius motyvus ir laužytas regentines juostas ryžtingai išstūmė rokogas – paskutinioji, ypatingu prašmatnumu pasižymėjusi Baroko fazė. Tarp ankstyviausiųjų tokių dirbinių parodoje eksponuojamos Jono Lario monstrancijos – viena kadaise priklausiusi Vilniaus Šv. Jono bažnyčiai, kita lig šiol esanti Dūkštų parapijoje (šiam meistrui veikiausiai priskirta pagal stiliaus ypatybes). Atvykęs iš Karaliaučiaus, J. Laris ilgus metus mokėsi pas Vilniaus auksakalius Danielių Bankmaną, Joną Kristupą Gronemaną ir Andrių Ejerliejų, todėl manoma, kad išskirtinis jo talentas ir sugebėjimai buvo išugdyti Vilniuje. Panašūs auksakalių biografijų pavyzdžiai rodo, jog Vilniuje kūrė aukščiausio europinio lygio meistrai, kurių vardas masino norinčius mokytis amato subtilybių. Į Vilnių atvykdavo jaunuoliai iš kitų, tauriųjų metalų apdirbimo tradicijomis ne mažiau žinomų miestų (Karaliaučiaus, Dancigo, Tilžės, Mintaujos, net Niurnbergo ir Strasburgo), tapdavo mokiniais ir pameistrais, vėliau išitvirtindavo, atidarydavo savo dirbtuves ir kurdavo vilnietišką auksakalystės amato tradiciją.

XIX a. Lietuva pasitiko praradusi valstybingumą. Negandos ir suirutės trikdė natūralią ūkio ir amatų raidą, savitumą puoselėjanti kultūra, o taip pat ir Katalikų bažnyčia atsidūrė gynybinėse pozicijose. Sakralinei auksakalystei klestėti metas nebuvo palankus. Vis rečiau liturginiams indams naudotas brangus sidabras, dažniausiai tenkinamasi tik sidabruotais ir auksuotais dirbiniais. Sudėtingus liejimo, kalstymo, graviravimo, puncavimo būdus keitė mažiau įgūdžių reikalaujančios, darbą paprastinančios šampavimo ir valcavimo technikos. Nors parodoje demonstruojami žymesniųjų Vilniaus amatininkų klasicizmo laikotarpio liturginiai indai dar pasižymi atliekamo darbo kokybe, santūrios plastikos kūriniai ištaiga ir atlikimo precizika nebegali lygintis su ankstesniųjų epochų išmone. Tarp jų dydžiu, solidžiomis formomis ir įdomia ikonografija išsiskiria Benjaminui Kristupui Vagneriui su abejone priskiriama XVIII a. pab. – XIX a. pr. Rūdininkų bažnyčios monstrancija. Elegancija ir silueto grynumu pasižymi meistro Vaitiekaus Jastžembskio sukurti indai.

Apsilankius parodoje, galima įsitikinti, kad iki pat naujausiųjų laikų Vilniaus auksakaliai sėkmingai konkuravo su kitų didžiųjų Europos miestų produkcija, tačiau mokyklos lygis akivaizdžiai sumenko XIX a. pab. – XX a. pr., kai sostinės statuso seniai netekusio nuošalaus Rusijos imperijos miesto amatininkų dirbtuvėlės nebegalėjo konkuruoti su iš Europos bei Rusijos, o visų pirma Lenkijos plūstančia pigia ir formos

požiūriu gana efektinga fabrių produkcija. Įrašai ant pastarojo laikotarpio kūrinių liudija, kad iš esmės pasikeitė ir liturginių reikmenų užsakovas. Didikų ir dvasininkijos luomo hierarchų dovanas pakeitė smulkių bajorų, turtingesnių valstiečių ar miestelėnų, sudėtinės parapijiečių aukos. Tarp XX a. I p. akivaizdžiai sumenkusio amato pavyzdžių ekspozicijoje išskirti Mykolo Nieviadomskio darbai. Nors gausi šio meistro produkcija nebuvo vienodai aukšto meninio lygio, tačiau neogotikinės Kalvių ir Lentvario monstrancijos akį patraukia formos sudėtingumu, o santūriai viduramžių formas atkartojančios Mišių taurės – modernėjančio sakralinio taikomojo meno tendencijas atitinkančiu siluetu.

Bažnytinio paveldo muziejaus surengta ekspozicija byloja, jog Vilnius nuo XVI a. buvo stiprus auksakalystės centras, traukdavęs tiek siekiančius čia semtis amato paslapčių, tiek ir norinčius užsakyti meniškus tauriųjų metalų dirbinius. Akivaizdu, kad bažnytinės paskirties užsakymai sudarė reikšmingą vietos amatininkų darbų dalį ir leido atsiskleisti jų išmonei bei meistriškumui. Nors ankstyviausiųjų Vilniaus mokyklos kūrinių išliko nedaug, netenka abejoti to meto užsakovų užmojais ir menininkų galimybėmis. Ypač dinamiška formų ir dekorų arsenalo kaita pasižymėjo XVII–XVIII a. Lietuvos bažnyčių dailėje viešpatavęs barokas. Spėju, kad nepaisant noro chronologiškai nuosekliai ir bešališkai atspindėti Vilniaus sakralinės auksakalystės raidą nuo XVI iki XX amžiaus, parodos organizatoriai kartu turėjo užmačią pristatyti pačią išpūdingiausią jiems žinomo ir prieinamo paveldo dalį. Turint omenyje, kad parodą svariai papildė ir nuolatinė Vilniaus katedros lobyno ekspozicija, negalima buvo tikėtis puikesnio rezultato.